

СЕКЦІЯ 4 ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ВПЛИВ СТИЛІВ МАТЕРИНСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ У ПЕРШОМУ РІК ЖИТТЯ

THE INFLUENCE OF MATERNAL BEHAVIORAL STYLES ON THE PSYCHO-EMOTIONAL DEVELOPMENT OF A CHILD DURING THE FIRST YEAR OF LIFE

Стаття присвячена дослідженню материнства, стилів материнської поведінки та їх вплив на психічний розвиток дітей першого року життя. У сучасних теоретичних та емпіричних дослідженнях українських та зарубіжних фахівців у галузі психології висвітлені важливі аспекти розвитку материнства як соціокультурного феномену, показано, що між стилем поведінки матері у взаємодії з дитиною впродовж першого року життя та психічним розвитком немовлят існує тісний зв'язок. Адже якість ранньої взаємодії між дитиною першого року життя та матір'ю є важливим фактором, що впливає на розвиток дитини, захищає її від хвороб та сприяє покращенню виживанню та росту. Взаємодія немовля з матір'ю – це перший досвід пізнання навколишнього світу. Він закріплюється та формує певні моделі поведінки з іншими людьми та передається у спадок наступним поколінням. Запропонований у статті погляд на проблему базується на важливості материнської поведінки для розвитку дитини, адже її складна структура і шлях розвитку, а також величезна кількість сучасних досліджень у цій сфері дають змогу говорити про материнство як самостійну реальність, що вимагає розробки цілісного наукового підходу для її дослідження. Відповідно до сказаного, психологічне здоров'я матері – одна з найважливіших умов, яка забезпечує гармонійний розвиток дитини.

Ключові слова: материнство, немовля, психічний розвиток, стиль поведінки, взаємодія.

The article is devoted to the study of motherhood, styles of maternal behavior and their influence on the mental development of children of the first year of life. In modern theoretical and empirical studies of Ukrainian and foreign specialists in the field of psychology, important aspects of the development of motherhood as a socio-cultural phenomenon are highlighted, it is shown that there is a close connection between the style of behavior of mothers in interaction with the child during the first year of life and the mental development of infants. After all, the quality of the early interaction between a child of the first year of life and the mother is an important factor that affects the development of the child, protects it from diseases and contributes to improving survival and growth. The interaction of the baby with the mother is the first experience of learning about the surrounding world. It is fixed and forms certain patterns of behavior with other people and is passed on to the next generation. The view of the problem proposed in the article is based on the importance of maternal behavior for the development of the child, because its complex structure and development path, as well as a huge number of modern researches in this field, make it possible to talk about motherhood as an independent reality, which requires the development of a holistic scientific approach to its research. According to what has been said, the psychological health of the mother is one of the most important conditions that ensures the harmonious development of the child.

Key words: motherhood, infant, psychological development, behavioral style, interaction.

УДК 159.922.7:613.95
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.5>

Астремська І.В.
д.психол.н., доцент,
професор кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Чернюк С.В.
магістрантка за спеціальністю
053 – Психологія
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Материнство як соціокультурний феномен містить у собі генезис усієї людської культури та цивілізації, всього суспільно-історичного та родинного досвіду людства. Материнство вивчається в руслі різних наук: історії, культурології, медицини, фізіології, біології, соціології, психології, і це не дивно, оскільки материнство – одна із фундаментальних цінностей людства, адже поява на світ нової людини – це одне із найбільших чудес у Всесвіті [2, с. 360].

Материнство є однією з універсальних тем, яка відображає величину та складність материнських почуттів, їхні взаємовідносини з дитиною та оточуючим світом. Розкриваючи зміст поняття материнства, І. Кучманіч зазначає, що історія материнства дорівнює всій історії людства. Втім у психології материнство

почали вивчати тільки в ХХ столітті. На сучасному етапі розвитку психологічної науки існує багато розвідок, присвячених різнобічному вивченню цього феномена [6, с. 48].

Проблематика вивчення материнства є досить актуальною, адже роль матері у житті дитини – вирішальна. Феномен материнства розвивається та видозмінюється відповідно до суспільних змін. Популярна теорія поколінь У. Штраусса та Н. Хау, яка розглядає покоління через економічні та хронологічні цикли розвитку світових держав, підтверджує швидкоплинність та динамічність розвитку всіх складових соціуму. У тому числі трансформується сім'я: гендерні ролі стають гнучкими, з'являються нові тенденції у вихованні. Жінка як матір теж змінюється разом із суспільством, і ці зміни привертають увагу дослідників із

багатьох сфер: психологів, соціологів, політологів та інших [5, с. 4].

Лише за умови розвитку форм, стилів материнської поведінки спілкування матері з дитиною з врахуванням її потреб стає повноцінним джерелом психічного розвитку. Адаптація поведінки матері, координація уваги між нею та немовлям та соціальна вразливість сімей є факторами, які мають велике значення для розвитку дитини. Дослідження стилів поведінки матерів у цьому періоді не лише розкриває специфіку взаємодії між матір'ю та немовлям, а й дозволяє виявити важливі аспекти поведінки, які можуть впливати на подальший розвиток та самопочуття дитини.

Описуючи психічний розвиток немовлят, О. Сергеєнкова, зазначає, що після свого народження людська дитина є несвідомою, безпомічною і безсловесною істотою, цілком залежною від дорослих у виживанні. Психічні прояви та фізичні реакції новонародженого є простими, адаптація до світу лише починається. Внаслідок тривалої соціалізації дитини та розгортання її психічного розвитку відбувається становлення зрілої, автономної та автентичної особистості. Таким чином, психічний розвиток є процесом, так як має динамічний характер – розпочавшись ще до народження дитини, розгортається та триває, за думкою більшості вчених, все життя людини. В ході психічного розвитку відбувається накопичення кількісних та якісних перетворень психіки, які забезпечують формування і функціонування особистості [8, с. 21].

Серією досліджень показано, що порушення ранньої взаємодії можуть бути пов'язані з нездатністю матері прочитати сигнали своєї дитини і забезпечити оптимальну стимуляцію. Вважається, що в міру того, як матір стає більш чутливою до сигналів немовлят і краще прогнозує результати поведінки, вона стає більш впевненою в собі та формує більш узгоджену взаємодію з дитиною [9, с. 216, 218].

Роль сім'ї у формуванні унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку загальновідома. Стиль сімейного виховання, який визначається батьківськими ціннісними орієнтаціями, установками, емоційним ставленням до дитини, особливістю сприйняття дитини батьками і способів взаємодії з нею – є визначальним фактором розвитку особистості дитини. Стилі материнської поведінки – це система використання засобів, якими послуговуються мати, спираючись на власні поведінкові схеми. Розвиток дитини знаходиться в тісному взаємозв'язку з матір'ю як єдина система, пов'язаний з аналізом особливостей цього взаємозв'язку як специфічного людського феномену, що реалізується в умовах культурної моделі. Мати є джерелом задоволення потреби дитини у враженнях,

що свідчить про значущість появи емоційного ставлення дорослого в процесі спілкування з дитиною, оскільки саме мати закладає у дитини потребу в емоційній взаємодії. Стан емоційного благополуччя служить показником позитивного настрою дитини і є необхідною умовою для її розвитку. Таким чином, саме поняття емоційного комфорту і благополуччя є найбільш ємкими для визначення успішності розвитку дитини [1, с. 23, 25].

Оцінюючи вплив матері на розвиток дитини, існує необмежена кількість моделей материнської поведінки, які можна узагальнено згрупувати в категорії позитивного та негативного виховання. Позитивне материнство включає такі параметри, як чуйність, теплота, емоційна доступність, підтримка [12]. Так, стилі поведінки відображають різноманітні відтінки материнства.

Лукас Г. Гаго Гальваньо у своїх дослідженнях поділяє материнську поведінку на дві групи: інтерактивну та неінтерактивну. У першому випадку – це сенситивна поведінка (словесне або жестове наближення, яке вказує на материнську увагу до того, що дитина робить або вимовляє, з позитивною та нейтральною динамікою), нав'язлива захисна (передбачає переривання поточної діяльності дитини або вторгнення в простір дитини з метою її захисту або допомоги) і нав'язлива поведінка. Таким чином, материнська поведінка складається з вербальних або невербальних дій, які виконує матір під час взаємодії зі своєю дитиною і може вказувати на чутливість до потреб і дій дитини. У цьому обміні основні аспекти навичок матері є корисними для визначення потреб дитини в процесі її безперервного розвитку та змін [13].

Д. Віннікот вважав, що хорошою матір'ю є та мати, яка дозволяє дитині створити свій перехідний простір, в якому дитина може мислити сама. Отже, створення матір'ю такого простору є необхідною умовою виховання вільної та гармонійної особистості, яка в майбутньому буде здатна будувати взаємини з іншими людьми, керуючись принципами гуманізму, а не насильницької взаємодії [4, с. 624].

Аналіз останніх публікацій. Аналіз наукових праць показує, що напрямки дослідження проблем материнства доволі різноманітні. Українські психологи комплексно досліджують батьківство та материнство як загальні поняття, а також окремі їхні складові. А саме, науковиця Стинська В.В. у своїх працях характеризує теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства, та акцентує увагу на тому, що проблема материнства в Україні є міждисциплінарною [10, с. 25].

І.М. Кучманіч висвітлює питання усвідомленого батьківства і зазначає, що на сучасному етапі розвитку психологічної науки існує багато

розвідок, присвячених різнобічному вивченню цього феномена [6, с. 48].

М.В. Нероба досліджує материнство як психологічний феномен та визначає, що зріла материнська ідентичність – це особлива позиція щодо себе та своєї дитини, яка має когнітивний, емоційно-смысловий та поведінковий компонент [7, с. 90].

О.О. Стрельник у своїх роботах характеризує структурно – діяльнісну концепцію материнства та підкреслює, що найактивніше материнство досліджується та концептуалізується в психології. [11, с. 44].

О.В. Склянська у своїх дослідженнях дає оцінку соціальній взаємодії дитини першого року життя та відзначає, що сформована потреба у спілкуванні слугує маркером благополучного психічного розвитку немовляти та є важливою умовою розвитку [9, с. 215].

Астремська І. В. акцентує увагу на важливості корекції емоційного вигорання матерів, які виховують дітей з інвалідністю [3, с. 85].

Рут Фельдман вивчає синхронізацію батьків і дітей, біологічні основи та результати розвитку [14, с. 341], Лукас Г. Гаго Гальваньо аналізує асоціації між поведінкою матері, спільною увагою немовляти та соціальною вразливістю [13]. Беручи до уваги результати попередніх досліджень цього феномену, варто зазначити, що лише за умови розвитку форм, стилів материнської поведінки спілкування матері з дитиною з врахуванням її потреб стає повноцінним джерелом психічного розвитку. Дослідження стилів поведінки матерів у цьому періоді не лише розкриває специфіку взаємодії між матір'ю та немовлям, а й дозволяє виявити важливі аспекти поведінки, які можуть впливати на подальший розвиток та самопочуття дитини, що і стало метою нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному обґрунтуванні різних стилів поведінки матерів у взаємодії з дитиною протягом першого року її життя з метою виявлення їх впливу на психологічний, фізичний та емоційний розвиток дитини.

Методи і вибірка дослідження. Вибірку нашого дослідження склали 37 жінок віком від 22 до 41 року, які є матерями немовлят. Так 83,8 % цих жінок перебувають у шлюбі, 8,1% розлучені та 8,1% незаміжні. 64,9% жінок мають двоє дітей, 27,0% – одну дитину, 8,1% – має троє дітей. Із 37 опитаних жінок більшість – 32 жінки (86,5%) перебувають у відпустці по догляду за дитиною, 4 жінки (10,8%) мають часткову зайнятість, а 1 жінка (2,7%) – працює повний робочий день. У нашому дослідженні ми використали психолого-педагогічну діагностику, оскільки ставили перед собою завдання вивчити стилі поведінки матерів у взаємодії з дитиною протягом першого року її життя, а також рівні усвідомленого ставлення

до материнства у жінок по відношенню до їхніх немовлят за певними критеріями та показниками. Тому обраними нами методами дослідження стали діагностика психічного розвитку дітей раннього віку за методикою Манової-Томової – шкала оцінки психічного розвитку від 4 до 52 тижнів та методика В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» у модифікації О.С. Каримової.

В ході експериментального дослідження за методикою Манової-Томової було обстежено 37 немовлят через опитування їх матерів, які заповнили шкалу оцінки психічного розвитку своєї дитини. На другому етапі нами були визначення кількісні показники шляхом математичного розрахунку, наведеного у даній діагностиці.

Результати аналізу розподілу досліджуваних немовлят за рівнем психічного розвитку показує, що у 4 дітей (10,8%) виявлено високий рівень психічного розвитку. Їх календарний вік (КВ) переважає над віком психічного розвитку (ВПР) на 4 тижні, а коефіцієнт загального розвитку у цих дітей перебуває в межах від 117,9% до 118,8%. що свідчить про їхню високу адаптивність та успішне засвоєння розвивальних навичок для свого віку.

Також було встановлено, що у 24 дітей КВ переважає над ВПР на 1–3 тижні, що складає 64,9% від загальної кількості оцінених дітей (на 1 тиждень – у 13 дітей (35,1%), на 2 тижні – у 5 дітей (13,5%), на 3 тижні – у 6 дітей (16,2%)), у 5 дітей календарний вік співпадає з віком психічного розвитку (13,5%). Разом з тим виявлено, що у 4 дітей календарний вік трохи нижчий, ніж вік психічного розвитку на 1–2 тижні, що відповідає 10,8% (2 дітей на 1 тиждень(5,4%) і також 2 дітей – на 2 тижні (5,4%)). Коефіцієнт загального розвитку у цих дітей варіюється від 92,9% до 109,1%. Це свідчить про те, що на момент опитування значна більшість дітей (89,2%) мають нормальний рівень психічного розвитку, тобто у 33 немовлят загальний психічний розвиток співпадає з хронологічним віком, що є добрим показником їхнього функціонування, адаптації до навколишнього середовища і в цілому відповідає віковій нормі та служить позитивним індикатором для їхнього майбутнього фізичного та психічного здоров'я. Також позитивним результатом є те, що у ході дослідження не було виявлено дітей з дуже високим або низьким рівнем та межових випадків, що свідчить про відсутність критичних аномалій у психічному розвитку у даній групі немовлят.

У ході дослідження з використанням методики В.В Бойко «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» ми провели аналіз отриманих даних за десятибальною шкалою та зробили висновок про те, що всі 37 опитаних жінок надали перевагу позитив-

ним фактам («Дитина – це радість материнства» та «Дитина надає сенсу життя»), що асоціюються у них з народженням дитини та визначили їм переважно високі бали, що складає 52,2% від усіх обраних балів (середнє значення становить 9,7 балів). Респондентки також обрали і об'єктивні факти («Діти – це хвилювання за їхню долю, майбутнє»). Величина балів для даного виду фактів складає майже 35% від усієї кількості визначених жінками балів, з середнім значенням – 7,6. Матері завжди турбувалися про те, як у подальшому складеться життя їхніх дітей. На нашу думку, на даний момент у тій ситуації, яка склалася зараз у нашій державі, у період дії військового стану, зрозуміло, що матері виявляють підвищену тривожність щодо майбутнього своїх немовлят. Не оминули своєю увагою матері і негативні факти («Народження дитини – необхідність залишити роботу, колектив» та «Народити дитину – значить прив'язати себе до будинку»), при цьому надали їм невисокі бали, відсоток яких від загальної кількості становить – 13,1% з середнім показником – 4,3 бали. Оцінку жінками обраних ними фактів ми співставили з даними, які вони повідомили про себе у вхідному анкетуванні, а саме про свою зайнятість. На нашу думку, жінки розуміють важливість фінансової незалежності. Адже робота дозволяє матерям мати власні доходи та робити свій внесок у фінансове благополуччя родини. Вони можуть бачити свою кар'єру як спосіб забезпечити себе та свою сім'ю, а також мати професійні амбіції та цінності, які важливі для них особисто. Такий підхід може зменшити стрес і забезпечити відчуття безпеки жінки ти її дитини.

Отримані результати проведених тестів і опитувань дозволили нам зробити наступні висновки про вплив стилів материнської поведінки на психічний розвиток немовлят. Отже, можна зазначити, що стиль поведінки матері до свого малюка напряму залежить від того, як вона бачить себе особисто у цій ролі і взагалі сприймає материнство в цілому, а також від рівня її відповідальності за виховання дитини.

Враховуючи те, що предметом нашого дослідження є особливості взаємодії матерів з дітьми у перший рік життя, ми також розглянули результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона між результатами діагностики психічного розвитку дітей та показниками, що характеризують стилі поведінки та ставлення жінок до материнства та немовлят. У результаті застосування даного коефіцієнта можемо підтвердити наявність прямих достовірних зв'язків між зайнятістю матерів та показниками шкали оцінки психічного розвитку їх дітей ($r_{\text{емп.}} = 0.9987$ за $p \leq 0,05$). Це доволі високий показник кореляції, що свід-

чить про дуже сильний позитивний зв'язок між обраними параметрами. Тобто ми бачимо, що розвиток немовлят безпосередньо залежить від зайнятості матерів на робочому місці. На підставі цього можемо стверджувати, що чим більше часу матері приділяють своїм дітям, тим краще буде їх психічний розвиток. При цьому зазначаємо відсутність достовірних статистично значущих кореляційних зв'язків між багатодітністю родин та психічним розвитком немовлят ($r_{\text{емп.}} = -0,1527$). Отже, отримані результати підтверджують те, що існує тісний зв'язок між стилем поведінки матерів у взаємодії з дитиною протягом першого року життя та психічним розвитком дитини, при якому деякі стилі можуть сприяти здоровому і гармонійному розвитку, тоді як інші можуть мати негативний вплив на формування особистості та поведінкові характеристики дитини.

Висновки. Аналіз наукової літератури та результати досліджень підтверджують, що материнство – це складний феномен, який має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Вивчення феномену материнства є надзвичайно важливим для розуміння чинників, які впливають на становлення дитини. Величезна кількість сучасних досліджень у цій сфері дають змогу говорити про материнство як самостійну реальність, що вимагає розробки цілісного наукового підходу для її дослідження. Відповідно до сказаного, психологічне здоров'я матері – одна з найважливіших умов, яка забезпечує гармонійний розвиток дитини, а стиль материнської поведінки – це провідний чинник взаємин матері з немовлям, в основі якого лежать установки, потреби та розумові автоматизми, характерні патерни, які проявляються у відповідь на поведінку та емоційні реакції дитини.

Можна побачити, що між стилем поведінки матерів у взаємодії з дитиною протягом першого року життя та психічним розвитком дитини існує тісний зв'язок, при якому деякі стилі можуть сприяти здоровому і гармонійному розвитку, тоді як інші можуть мати негативний вплив на формування особистості та поведінкові характеристики дитини.

Це дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми впливу стилів поведінки матерів з дітьми на першому році життя. Враховуючи тенденції сучасного суспільства, жінки все менше часу перебувають у декретній відпустці, надаючи перевагу своїй кар'єрі. Тож перспективами подальших розвідок зазначеної проблеми може бути дослідження щодо впливу зайнятості матерів, робочого графіку на їхню взаємодію з дітьми, на методи виховання та якість взаємодії з малюками, а особливо на їх розвиток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азаркіна О. Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини: дис. канд. психол. наук. 19.00.07/ Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Одеса, 2021. 252 с.
2. Алієва А. Фразеологізми в актуалізації концепту «Материнство»: перекладацький аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика*, 2011. Вип. 15. С. 360–365.
3. Астремська І. Корекція емоційного вигорання матерів, які виховують дітей з інвалідністю. Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 13–14 серпня 2021р.). Запоріжжя, 2021. С. 85–89.
4. Борищук Т. Материнство у психоаналізі (ключова роль матері у вихованні гуманної особистості). Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 квіт. 2014 р. М-во науки і освіти України [та ін.] ; [редкол.: В. Кравець та ін.]. Тернопіль, 2014. С. 624–625.
5. Діденко М.О. Задоволеність батьківською роллю та її вплив на самооцінку матерів підлітків. Кваліфікаційна робота. Київ 2020, 75 с.
6. Кучманіч І.М. Усвідомлене батьківство : навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2017, 195 с.
7. Нероба М.В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. Вип. 3–4. С. 90–93.
8. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
9. Скланська О. В. Соціальна взаємодія дитини першого року життя: підходи до вивчення, параметри оцінки та особливості порушень у немовлят групи ризику. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2017. №3. С. 215–220.
10. Стинська В. Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)» : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 220 с.
11. Стрельник О.О. Материнство як соціальна практика: структурно – діяльнісна концепція: дис. доктора соціол. наук: 22.00.04. Київ, 2017, 459 с.
12. Gizem Samdan, Natalie Kiel, Franz Petermann. The relationship between parental behavior and infant regulation: A systematic review. *Developmental Review*. Vol. 57, Sep 2020.
13. Lucas G. Gago Galvagno Associations between maternal behavior, infant joint attention, and social vulnerability. *Cognitive Development*. Vol. 61, Jan–Mar 2022
14. Ruth Feldman. Parent–Infant Synchrony. *Biological Foundations and Developmental Outcomes. Current Directions in Psychological Science*. Vol. 16, Issue 6, Dec 2007, P. 341–345.